

МАТО ПИЖУРИЦА

ПРЕДСТАВЉАЊЕ ЈАВНОСТИ КЊИГЕ „ЦРНОГОРСКИ ГОВОРИ — РЕЗУЛТАТИ ДОСАДАШЊИХ ИСПИТИВАЊА И ДАЉИ РАД НА ЊИХОВОМ ПРОУЧАВАЊУ“ (Издање Црногорске академије наука и умјетности, Научни скупови, књ. 12, Титоград 1984)*

Није уобичајено (или бар није честа пракса) да књигу представља јавности човјек који у њој има удијела (један сам од аутора прилога у њој, учесник у организовању научног скупа, члан Редакције, чак и један од два рецензента, а уз све то водио сам бригу око њеног штампања). Ипак, то чиним без страха да ми се може приписати пристрасност, с осјећањем изузетне почастованости и увјерености да научној јавности представљам изузетно добру и значајну књигу.

Књига „ЦРНОГОРСКИ ГОВОРИ — резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању“ зборник је радова са научног скупа који је одржан 12. и 13. маја 1983. године у организацији Одбора за језик Црногорске академије наука и умјетности. Зборник садржи: *Уводну ријеч, Програм скупа, Поздравне ријечи, Реферате и дискусије и Завршну ријеч.*

I. *Уводна ријеч*, коју је потписао Редакциони одбор, даје уобичајена обавештења у вези са научним скупом и дјелатношћу Одбора за језик Црногорске академије наука и умјетности.

II. *Програм скупа*, оvdје публикован, дјелимично се разликује од оног којим је научни састанак најављен. Наиме, изостали су референти који нијесу били у могућности да се одазову позиву нити су доставили своја саопштења за објављивање. Може да нам се приговори да смо се двоструко огријешили: прво, читаоцима смо ускратили доста важну информацију ко је и с којом темом

* У Црногорској академији наука и умјетности, 15. маја 1985. године.

био најавио своје учешће (дефинисана тема је већ на неки начин постављен научни проблем) и друго — нанијели смо малу неправду својим колегама и пријатељима који су, ипак, показали жељу да са нама сарађују. Определијели смо се да објавимо програм који одговара стварном току скупа, уклапајући помало и произвољно два накнадно достављена прилога (поштујући ранг аутора, како се обично чини у сличним приликама). Оваквим поступком смо добили покриће за концепцију зборника у коме се дају прилози према реду излагања, а не, како се иначе најчешће ради, према азбучном односно абецедном реду аутора. Приморала нас је на то изузетно садржајна дискусија у којој је било кумулативних прилога (с доста компарирања и групних квалификација, према сеансама). Интервенције Редакције, евентуалним везивањем дискусија за свако појединачно саопштење, ишле би на штету и појединих референата и учесника у расправи, и наравно на штету књиге у цјелини. (Запазио сам свега један или два техничка пропуста што је посљедица неких кашњења са ауторизацијом прилога у дискусији.) Ипак, морали смо направити један изузетак: *Библиографији* је било мјесто на крају књиге из чисто практичних разлога!

III. *Поздравне ријечи*: академика Бранислава Шошкића, председника ЦАНУ, домаћина састанка, затим проф. др Далибора Брозовића, изванредног члана ЈАЗУ — у име ЈАЗУ, академика Павла Ивића — у име САНУ, проф. др Асима Пеца, члана АНУБиХ — у име АНУБиХ, проф. др Љатића Муљака — у име АНУК и Филозофског факултета у Приштини и др Драга Ђупића — у име Института за српскохрватски језик из Београда — оvdје су не само као израз устаљених обичаја и домаћинског реда већ више као потврда и залога спремности да ове наше највише научне институције сарађују на научним задацима и програмима који су наш заједнички интерес.

IV. *Реферати и дискусије*. Објављено је укупно 20 саопштења, од којих је на скупу прочитано 18. Публиковани су овим редом:

1. Драгомир Вујичић, *Општи поглед на резултате досадашњих испитивања црногорских говора* (15—19, са двије карте, резиме на француском). Реферат има карактер уводног, темељног и изванредно информативног прегледа (датог углавном као историјат) досадашњих истраживања говора Црне Горе, укључујући и проучавање језика значајнијих старијих црногорских писаца. Назначени су и најважнији задаци за даљи рад. Прилог је (у неким дјеловима) писан с извјесном попустљивошћу, без жеље да буде наглашеније критичан, желећи да се понесе као прави домаћин, али рачунајући (што изричито сам и констатује) и на саопштења која ће услиједити (прије свега академика Павла Ивића и др Митра Пешикана).

2. Павле Ивић, *Осврт на лингвистичке методе досадашњих проучавања црногорских народних говора* (31—47, резиме на енглеском). Прилог истинског znalца је не само драгоцен за можда најзначајнији аспект преиспитивања досадашњих истраживања говора Црне Горе — већ и вишеструко поучан: показује како се на малом простору и с мало ријечи може расправљати о широкој теми, и аналитички и синтетички истовремено, и критички и с уважавањем најмањег доприноса; вредновање је јасно, научно аргументовано и историјски засновано, јер зна да мјеру захтјева одређује вријеме и општи научни ниво (само ређи изузеци „искоче“ из свог времена). Због ограничености времена само да цитирам дио његовог закључка: „Проучавања говора у Црној Гори не издваја се ни усмереношћу ни методологијом из општих оквира српскохрватске, а посебно штокавске дијалектологије. Истовремено, мора се истаћи да у тако постављеним оквирима то проучавање предњачи у многим погледу.“

3. Митар Пешикан, *Правци диференцирања и класификације црногорских говора и неки проблеми њиховог проучавања* (49—56, резиме на руском). Будући да аутор мисли да је овако насловљену тему већ раније обрадио и објавио („Један општи поглед на црногорске говоре“, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXII/1) — ограничио се само на напомене. Оне се тичу: указивања на неистражене зоне и обавезе наше генерације да се спасе „од заборава благо наших народних говора“, одмјеравајући задатке према могућностима (које су скромне), затим времена и узрока диференцирања црногорских говора и најприкладније њихове класификације. Дobar дио прилога посветио је општијим питањима стања језичке науке у Црној Гори, у посљедње вријеме и њене злоупотребе, не штедећи ни најоштрије квалификације.

4. Асим Пецо, *Црногорско-херцеговачка говорна преплитања* (61—68, са двије карте, резиме на енглеском). Један свој ранији рад („Прилог проучавању прелазних говора“, Радови АНУБиХ, књ. LXX, Одјељење друштвених наука, књ. 21, Сарајево 1981), претежно синхроно оријентисан, сада је на најбољи начин историјски осмислио. Идеју, која није нова, проф. Пецо је употпунио новом и убједљивом аргументацијом. Високу оцјену прилога не умањује, можда, споран дио закључка: „Ијекавски говори, зачети у зонама старе Зете, Травуније и Хума, имали су хомоген развитак до XIV вијека. Крајем тог вијека, када један дио данашње Црне Горе улази у састав Босанске државе, а доцније у састав Херцеговине, наступа период када се херцеговачка говорна зона одваја од зетске и отпочиње властити еволутивни развитак. Ако су раније иновације имале извориште у зетској зони и шириле се ка западу, сада се иновациона жаришта премештају у Херцеговину . . .“ (стр. 67). Наиме, Зета као периферни судионик тзв. балканског језичког савеза већ раније је највјероватније била захва-

ћена (староцрногорском) акценатском рецесијом, али то не значи да је ова иновација (можда и неке друге које су ишле заједно са њом) имала утицаја на херцеговачку ситуацију.

5. Чедо Вуковић, *Мозаик дијалекта у радионици једног писца* (71—77, резиме на енглеском). Писац међу лингвистима говорио је у складу са својим реномеом правог умјетника лијепе ријечи, али ће се читалац увјерити да овај прилог није импресионистички нити исповједнички; није се аутор органицио на причу „о муци с ријечима“ (иако и тога има). За ову прилику довољно је да цитирам оцјену само једног аспекта његовог реферата (из дискусије П. Ивића, стр. 137): „То је одлична формулација програма социолингвистичких истраживања, али им засад ми, на жалост, не приступамо. То су истраживања облика и последица судара језика села и града, традиционалног дијалекта и књижевног стандарда“.

6. Јосип Хам, *Црногорско т, д + „јат“ > њ, ђ* (79—82, резиме на њемачком). Поводом овог прилога ова књига је већ ушла у јавност (у Ниновој рубрици „Одјеци“). Реферат је накнадно примљен пошто академик Хам није могао да присуствује скупу. Достављање реферата за објављивање примљено је као знак пажње и уважавања од стране уваженог језикословца. И у Уводу и на мјесту гдје је прилог објављен назначено је да рад није прочитан, па су за његово публиковање одговорни искључиво Редакциони одбор и рецензенти (Д. Вујичић и М. Пижурица). Нијесмо били у дилеми — чланак објавити или не. Као потврду да смо били свјесни његових спорних момената, дозволио бих себи једну малу злоупотребу свог данашњег положаја да самог себе цитирам (из рецензије зборника): „Два непочитана реферата (академика Ј. Хама и Ј. Суботић) иду на нашу одговорност. Прилог проф. Хама, у биљешци уз текст (сасвим мимо теме свог саопштења, мада једним дијелом можда има везе са једном од тема скупа, посебно М. Пешикана), садржи неуобичајено изражавање незадовољства неким мање-више устаљеним термилошким конвенцијама: именоване старијег дијалекта, који запрема југоисточни дио Црне Горе, као зетско-ловћенског, зетско-сјеничког, зетско-горњополимског, зетског и сл. Изражавање увјерења да би примједба ове врсте, у случају да је било прилике да се изложи на скупу — сигурно била научно дискутована, не даје ми за право да оспорим (било коме, а посебно када је ријеч о једном таквом научном имену) право дискусије на сличне теме, јер заправо сви термини и јесу само конвенција, и зато су најбољи када се пречесто не мијењају. Међутим, сâм начин на који је идеја презентирана и њој придодата резерва према термину српскохрватски/хрватскосрпски у *Фонолошким описима ОЛА* (с проширеном дискусијом и на друга питања) мислим да организаторе скупа и издаваче обавезује да видно истакну да реферат није прочитан на скупу“.

Није пригода за проширивање дискусије о овој теми, али из обавезе према овом уваженом скупу — додао бих још неколико реченица. Прво — „А *proros* „црногорски“ као термин у нашој дијалектологији“, да почнем ријечима академика Ј. Хама. Да наши дијалектолози нијесу задовољни постојећим терминима, показује њихово набрајање и чињеница да се готово сви јављају у „оптицају“. Питање није табуирно нити рјешење коначно, што илуструје напомена у реферату проф. Ивића, која као да прејудуцира овај наш актуализирани проблем. „Сви досад предложени називи за тај дијалекат имају осетни недостатак. Потребан је двочлани назив који би одговарао типичним називима јединица истог ранга (косовско-ресавски, шумадијско-војвођански, па и источнохерцеговачки и млађи икавски). То чини неподесним назив „зетски“, којем смета и колизија са називом говора у зетској равници код Скадарског језера („зетски говор“). Назив „зетско-сјенички“ морао је отпасти зато што се показало да Сјеница не лежи на подручју тог дијалекта. Географски су тачнији називи „зетско-јужносанџачки“ и „зетско-горњополимски“, али су они предуги. Друга саставница у њима и сама је сложена, тако да су они у ствари трочлани. Најзад, слабост термина „зетско-ловћенски“ је у томе што су Ловћен и Зета преблизу да би њихов помен могао сугерирати правилан утисак о распрострањености дијалекта, а и њихов редослед је супротан уобичајеном, који на прво мјесто ставља југозападни географски објекат, у складу са најтипичнијим смером миграција.“ (стр. 32, нап. 3) Предложени термин „црногорски“ није прихватљив из једноставног разлога што он неизбјежно асоцира на цјеловити териториј СР Црне Горе, а њега, као што се зна, дијели на готово два једнака дијела једна од најмаркантнијих дијалекатских међа на цијелом штокавском простору. („Зетски“ је погоднији у називу зато што је неодређенији, па иако просторна асоцијација није јасна — није бар погрешна.) Онај дијалекат који не би био (и називом) означен као „црногорски“ значило би то да не припада Црној Гори. Из тих разлога овој идеји не треба придавати зле примисли, још мање плашити се озбиљне злоупотребе, јер би управо он противурјечиво настојањима да се хомогенизује дијалекатски пејзаж према данашњим административним границама.

У неким најновијим радовима проф. Драгољуб Петровић предлаже термин „ловћенско-комски“, који можда има изгледа да буде и прихваћен.

Друга напомена у вези са термином српскохрватски/хрватско-српски у заједничкој публикацији шест наших академија наука и умјетности (међу њима и ЦАНУ) можда је још осјетљивија јер поново покреће питање које смо сматрали ријешеним. Термин српскохрватски односно хрватско-српски све мање доживљавамо као термин са конотацијом националне атрибуције и штета је што се на овакав начин поново оживљавају старе расправе.

Међутим, неправедно би било да бар најкраће не коментаришем основну тему проф. Хајма. Јотовање група *тѣ, дѣ* (> *ће, ђе*, нпр. *ћерати, ђевојка*) свакако није црногорска специфичност — нити је појава ограничена само на овај простор нити видим да има икаквих разлога да се промјена друкчије објашњава него на другим јекавским теренима.

7. Мато Пижурица, *Трагови међујезичких додира у говорима Црне Горе* (83—95, резиме на енглеском). Реферат је на скупу изазвао интересовање и био је коментарисан на начин који ми као аутору може само годити. Садржи преглед појава које су објашњаване међујезичким утицајима и, у ствари, представља регистар чија провјера и допуњавање тек предстоји. Посебно треба имати у виду оградe и инсистирање на комплекснијем сагледавању појава, које се не могу сводити на „посуђивање“, „преузимање“, „копирање“ и сл.

8. Драго Ђупић, *Библиографија говора Црне Горе* (97—128, резиме уводног текста на енглеском). Овакав прилог подразумијева дуготрајан, систематичан и стрпљив рад, али се уложени труд вишеструко враћа — плодове индивидуалног напора убирају генерације научника. Довољно је рећи да ће ова књига због овог прилога бити увијек надихват руке сваком дијалектологу. У том контексту готово су занемарљиве (оправдане) примједбе да нијесу експлицирани (а ни сасвим јасни) критерији по којима је библиографија прављена.

9. Далибор Брозовић, *Лонгитудиналне јадранске хетеродијалекатске изоглосе* (141—149, резиме на енглеском). Овај високо научно фундиран реферат превазилази ужерегионално и на неки начин пригодно значење. Спада у ријетке, дубоко промишљене, теоријски осмишљене, научнички проницљиве погледе који полазе од синхроније, али с јасним идејама шта иза тога стоји у дијакризији. Могу се можда оспоравати неке појединости (чега је и било у дискусији), али не и основна идеја да, поред „попречних“ изгласа (југозападно-сјевероисточнога смјера), каквих је највише и које су у центру пажње наших дијалектолога — треба имати у виду и уздужне или лонгитудиналне. За појаве омеђене лонгитудиналним јадранским изоглосама, предлаже адекватнији термин — *адријатизми*, умјесто традиционалног (из више разлога неприкладног) *далматинизми*.

10. Александар Младеновић радом под насловом *О проучавању језика споменика из Црне Горе (XVI—XIX в.)* (151—158, резиме на руском) потврђује реноме сигурно најбољег (наравно уз проф. др Јевта Миловића) познаваоца писане заоставштине Црне Горе и њеног најистрајнијег и данас најкомпетентнијег проучаваоца. Подсјетио нас је шта и гдје имамо, шта смо и како урадили и шта нам ваља чинити да бисмо, између осталог, и испити-

вањима савремених дијалеката дали документовану дијахрону аргументацију, да не реконструишемо и не импровизујемо тамо гдје су нам сигурни докази из писаних извора надобхват руке.

11. Светозар Стијовић, *О проучавању језика владике Василија Петровића* (159—162, резиме на руском). Овим прилогом Стијовић слиједи идеју проф. Младеновића потврђујући своја ранија (и очигледно трајнија) интересовања за проучавање језика црногорских писаца.

12. Ристо Радуновић је у прилогу *Црногорски народни говори у језичким атласима* (163—171, са једном картом и резимеом на енглеском) информативно, систематично и прегледно приказао заступљеност црногорских говора у језичким атласима (међународним и националним). Карта сликовито показује пропусте у одређивању мреже пунктова који се, у за нас најважнијем пројекту (Српскохрватски дијалекатски атлас), могу отклонити.

13. Реферат Љатифа Муљакуа под насловом *Јужнословенски суфикси -ица, -ина, -иште у северним албанским говорима* (173—178, резиме на њемачком) компетентно, историјски и лингвистички засновано, третира један сегмент творбеног аспекта српскохрватско-албанских (односно јужнословенско-албанских) језичких односа, аспекта који има висок ранг у сагледавању међујезичких утицаја.

14. Ђерђ Ђокај у прилогу под насловом *Неке карактеристике говора Албанаца у Црној Гори и узајамни утицаји црногорских и албанских говора* (179—187, резиме на енглеском) наговјештава подјелу албанских говора у Црној Гори на четири групе: (1) Улцињ, Владимир и Крајина; (2) Бар, Шестани, Бриска, Мркојевићи; (3) Малесија и (4) подручје Плава и Рожаја. Увјерио је учеснике скупа колико је значајно убрзати истраживања у овој области. Недостатке података из ових говора подједнако осјећају и албанолози и проучаваоци наших дијалеката, што се посебно односи на широке додирне зоне, језичке и етничке.

15. Срђан Мусић у реферату *Романске посуђенице у говори-ма Црне Горе* (189—196, резиме на италијанском) сумира резултате истраживања романизама у Црној Гори и утврђује правце даљег рада у овој области. За оријентацију у даљим испитивањима значајно је његово дефинисање три појаса распрострањености романизама: приморски (Бока Которска, Будва и Паштровићи), залеђе (Стара Црна Гора, Црмница и дио источне Херцеговине) и дубља унутрашњост (Пива и Дробњаци, Ровца, Морача, Васојевићи). Диференцира их број, карактер и вјероватно старина посуђивања.

16. Рад Јелисавете Суботић *Суфикс -јъ у неким мјесним именима Његошеве Црне Горе* (205—209, резиме на енглеском) ни-

је саопштен на скупу. Залази у двије најосјетљивије и најтеже лингвистичке области — етимологију, и то топонима, и њихову творбу. То подразумијева много више знања и још више обазривости него што то показује Ј. Суботић, па су промашаји и очекивани и разумљиви.

17. Милија Станић у прилогу *Распрострањеност дужина типа мислити и сл. у црногорским народним говорима* (211—216, резиме на француском) прати судбину неакцентованих дужина у категоријама: *мислити, кућама, гдѣв, Петрѣв, Милѣв, и сестрин*. Савјесно је сабрао материјал, али му је, с правом, замјерено да је погријешно што није пратио једну по једну категорију на цијелом простору. Само таквим поступком би унио више свјетла у природу и географију појава које разматра.

18. Прилог Едине Алирејсовић *Неколико црногорско-херцеговачких паралелизама романског поријекла* (217—232, резиме на француском) и самим насловом најављује захват ограниченог карактера. Има добрих запажања (општијих вриједности и шире употребљивости), иако су заснована на грађи која није најподеснија за овакву врсту истраживања. Мислим прије свега на сигурнију изворност материјала и на потребу избора више репрезентативних пунктова.

19. У раду Невенке Гошић *О такозваном двоструком акценту у српскохрватским говорима* (233—236, резиме на енглеском) актуализована је једна стара дилема: како третирати тзв. двоструке акценте? Њена је несумњива заслуга што је проблем ауторитативном скупу документовано предочила, пружајући тиме прилику да се у дискусији боље освијетле неки његови аспекти.

20. Радмило Маројевић рефератом *Методолошка питања ономастичких истраживања* (237—242, резиме на руском) постиже насловом наговијештени циљ свог излагања, под условом да од саопштења на једном научном скупу не захтијевамо немогуће — потпуно презентирање изузетно сложене материје. На примјеру зналачки изабраних репрезентативних узорака из топонимије и антропонимије Никшића и Никшићке Жупе указује на сложеност питања која се појављују „на релацији између форме и њихових могућих семантичких извора“, као и на потребу праћења начина уклапања страних имена у наш изворни антропонимијски систем, укључујући ту и граматички и творбени аспект.

Дискусија запрема 31 страну са укупно 27 појединачних прилога. Својим дOMETИМА у многим чворним научним питањима превазилази чак и „тежину“ прилога који су јој били повод. Заслуга је организатора домаћина и посебно његове техничке службе, а изнад и прије свега Риста Радуновића (секретара Организационог одбора), што су урадили беспрекорно све да једна богата и драгоцјена, истински научна расправа преживи своју природу.

На крају је објављена *Завршна ријеч* предсједника Организационог одбора и предсједника Одбора за језик ЦАНУ др Драгомира Вујичића, ријеч захвалности, испуњена нескривеним и разумљивим задовољством.

Нијесам сигуран да сам успио да поштујем устаљене форме представљања књига. Мислио сам да сам обавезан да поменем све ауторе и да укратко коментаришем њихове прилоге, јер су они то несумњиво заслужили. Имајући у виду предвиђено вријеме, свјестан сам чињенице да ми је за овај задатак било потребно више умјешности. Плашим се да сам труд учесника научног скупа више етикетирао него оцјењивао! Увјерен сам да у добре најере неће бити сумње.

И на крају, што је и најважније — шта нам пружа ова књига?

1. Књига „ЦРНОГОРСКИ ГОВОРИ — резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању“ вјеран је одраз једног изузетно успјелог научног скупа који је не само испунио већ и надмашио и најоптимистичкнија очекивања организатора. Готово да равноправно са књигом као резултатом може да се мјери показана спремност на сарадњу у околностима када се у то могло и сумњати, јер је неколико промашених књига (истина из граничних области) и непромишљених појединачних поступака (с премалим бројем присталица) озбиљно пријетило да разједини наше невелике снаге, имајући у виду и број квалификованих људи и наше прескромне материјалне могућности.

2. Скуп је био повод (и срећом добра форма) да се систематизују и научно верификују научна достигнућа из једне значајне научне области за коју је, мора се то признати, ова средина увијек имала, и има, и интереса и поштовања. Неће бити случајно да је Црна Гора, несразмјерно својој величини и моћи, дала велики број најистакнутијих наших језикословаца. Овом књигом добили смо више документованих прегледа, ваљаних анализа и вриједних синтетичких захвата. Показале су се и празнине и у складу с тим наше предстојеће обавезе. Након овог мислим да нам предстоји само један (али не мали) корак до правих научних синтеза. За тај подухват имамо и добру основу у овој књизи и наравно у два раније објављена рада др Митра Пешикана („Стање проучавања црногорске говорне зоне и даљи задаци“ и „Један општи поглед на црногорске говоре“), као и у бројним научним радовима чији списак доноси богата Библиографија коју нам је предочио др Драго Ђопић.

3. Овај зборник биће незаобилазан извор информација, подстицајних идеја и поузданих оцјена за свакога ко се буде бавио говорима Црне Горе, па и српскохрватском дијалектологијом уопште (штокавштином посебно). Добили смо књигу неспорних вриједности и трајне актуелности. Од једне књиге готово да се не може више ни очекивати.

